

KATONA IMRE: SÁRKÁNYÖLŐ IKERTESTVÉREK

KOPÁCSI NÉPMESÉK

Forum Könyvkiadó 1972

A Hagyományaink címen indult sorozat III. köteteként látott napvilágot a kezünkben levő mesekötet. Mint a fűlészöveg és az utószó is említi, 8 mese már megjelent a most közölt mesék közül Csalóka Péter címen 1947-ben, de ez — mivel nem lehet már többé elővarázsolni a Csalóka Péter c. mesegyűjteményt, elkelt, eltűnt a piacról — nem von le semmit a megjelent kötet értékéből.

A most kiadott gyűjtemény 30 meséje két nagy gyűjtőút eredménye. A szerző első útja során mint fiatal, kezdő néprajzi gyűjtő a vidék kitűnő ismerője, Tálasi István professzor kutatócsoportja tagjaként került 1942-ben Kopácsra, a halászházak, madarászok, vadászok paradicsomába, ebbe a csodálatos vízvilágba, ahol a mocsár, a láp birodalmában mindig könnyen el lehetett bújni a dúló-fosztó elől, s a régi norma szerint lehetett élni, mivel pedig bőven volt rá alkalom, lehetett a szájhagyományt is őrizni, ápolni.

A második gyűjtőútra 1962-ben került sor. A közben eltelt 20 év távlatában nagyszerűen fel lehetett mérni a mesekincs változását, hisz ugyanazok az adatszolgáltatók még éltek, akiktől Katona Imre első útja során gyűjtött. Most még újabbakra is akadt, sőt ugyanabban a családban két generációt is megszólaltathatott. Kevés gyűjtőnek adatik meg ez az öröm. Legtöbbször egy időperiódusban keresik fel mesemondójukat, nem úgy mint Katona Imre, aki majd egy fél emberöltő elteltével ismét megjelent „vadászterületén”. Ez a tény az egyéni mesemondó változásának, mesekincsé gazdagodásának, szegényedésének, motívumkészlete csökkenésének, gyarapodásának, a motívumok összefűzése képessége módosulásának, a feledés fokának, a mesemondó nyelvének, stílusának stb. vizsgálatára kiváló alkalom. Ilyen vizsgálatra Horváth Antal, Farkas János lenne alkalmas.

A Sárkányölő ikertestvérek „csak” egyetlen falu mesekincséről ad számot. Folklorisztikai szempontból ez kíváncsiabb és jobb, összehasonlító szempontból megfelelőbb szövegközlés. Egy falu, Kopács mesekincséből kapunk itt válogatást. Ne higgyük azonban, hogy csak ennyire tellett a kopácsiak tudományából! Személyes tapasztalatból is tudom, hogy nem ennyi mesét lehet gyűjteni ebben a Dráva menti, a régi hagyományokat még eléggé őrző, halászházak lakta faluban. Sokkalta több él még ma is — mint Kopács szellemi és anyagi értékeinek kiváló ismerője, maga is e vízvilág szülötte, Pataki András munkássága bizonyítja.

A Sárkányölő ikertestvérek annak is bizonyosságát adja, hogy a jugoszláviai magyarok is őrzik még a régi szellemi kincseket, de falujukból ki-kirándulva új színekkel és ízekkel gazdagítják a szomszédoktól tanulva, de azoknak is átadva egyet-mást, többek között ezzel is betöltik híd szerepüket.

Kik Katona Imre mesemondói? Katona Imre 15 mesemondótól gyűjtött. Ezek közül 9 férfi, 6 nő. Foglalkozásuk szerint 4 halász (3 földes gazda is!), 2 napszámos, 1-1 csész, kisiparos, vasutas. Kor szerint: 70–80 év közötti 2, 60–70 éves 4, 50–60 éves 3, 40–50 közötti 3 és 20–30 éves 3. A 30–40 közötti legaktívabb periódus kiesését a hagyomány folytonosságában beállott törésnek veszi a szerző. Szerintem még így is csodálatos, hogy aránylag ilyen egyenletes a megoszlás. Tapasztalatom szerint a legtöbb helyen már csak

az idősebb korosztályra maradt a mesemondás, azaz a nagymama—unoka vonalon él tovább a mese.

A férfi mesemondók között kettő saját maga is nagyra értékeli tudását, s nem éppen szerényen nyilatkozik mesemondó képességéről. Ilyen a már többször — általam is — megszólaltatott Horváth Antal és Katona másik régi mesélője, Szalai Áron. A többiek általában szerények.

Tudásuk, mesekincsük nagysága szerint nincs nagy különbség a férfi és női mesemondók között. A közölt szám adatok csak hozzávetőlegesek lehetnek, mert a valóságban bizonyára több mesét tud mindegyik, csak talán a gyűjtés idején időhiány és egyéb okok miatt mindössze ennyi került elmondásra, illetve a válogatás során ennyi ütötte meg a mércét.

Nem egyeznék Katona Imrének azzal a megállapításával, illetve csak erre az esetre korlátozva fogadnám el, hogy a férfi mesélők meséinek terjedelme éppen kétszerese a női- nek. Vannak olyan kiváló női mesemondóink más vidékeken, akiknél a mesék hosszúsága vetekszik a férfiakéval. Ez inkább egyéni tulajdonság. Nagyon sokszor a nők szégyenlőssége az idegen előtt — mert nem természetes mesemondó alkalomkor, megszokott közösség előtt, a mesélő tudta nélkül történik a gyűjtés — okozza a történet „kanyargatásának” elsietését a „minél hamarabb essünk túl rajta” elvtől vezérelve.

Az viszont általában igaz, hogy bizonyos mesetípusok többnyire bizonyos nemhez kötődnek, pl. a tréfás, hazudós meséket a férfiak kedvelik, bár a csantavéri Szabó néni éppen ezekben érzi otthon magát igazán, vagy a vojlovicai Erős Teréz nagy élvezettel éppen ezeket választja elmondásra.

A férfiak valóban ráérősebb részletességgel, de a nőknél kevesebb érzelmi árnyalással ábrázolnak. Ez természetes is, a nemek közötti különbségekből ered. Éppen úgy, mint az előadói stílusban jelentkező különbségek is. A nők, főleg az idősebbek érzelmileg is kötve vannak hőseikhez, együtt éreznek velük (többnyire női sorsokról szólnak!). Ez annak is lehet a következménye, hogy a nők leginkább nőktől tanulják a mesét a családban, a környezetben. Ritka az olyan nő, aki az apjától, nagybátyjától veszi át a mesekincset. Az ilyen leányt afféle „fiúsított” leánynak tekintik, nem lévén a családban fiúgyermek.

Mivel én is gyűjtöttem Katona majd minden mesemondójától, jól ismerem őket. Valóban helyt áll az a megállapítás, hogy ezek a mesélők már nem hisznek a mesében, a mesei csodában, mindkét lábukkal a valóság talaján állnak, közbevetéseikkel is tudatva ebbeli véleményüket a hallgatóval eme képpen: „Hát az úgy se vót igaz!” Egyedüli kivétel némileg Horváth Antal, aki valamicskét még hisz a mesében. Egyszer beszélgetés közben mondta nekem, hogy „biztos voltak valamikor sárkányok, csudálatos tehetséggel megáldott állatok, tündérek, boszorkányok még ma is vannak, csak mi nem akarjuk észrevenni őket, mert a gép elkápráztatott bennünket.”

A mesemondás alkalmá egyre kevesebb, Kopácson még tábornőtűz, pipafüst mellett a tavon levő nád- és gyékényligetekben meghúzódó halászkunyhó előtt, nagy halászatok után kerül sor a mesére, vagy a téli esték unalmát elűzendő az olyan házakban, ahol nincs rádió, televízió. A csöszködés, nádvágás, tollfosztás is alkalom még, de egyre gyérülő alkalom a mesére.

Műfajok szerint a mesék között vannak tündérmesék, tréfás, hazudó-, állatmesék, pap ellenes trufák, Mátyás-, eredet-, hiedelem mondák, babonás történetek, adomák, anekdoták, legendák. Ezekben — mint Katona nagyon helyesen megállapítja — feltűnő a természetközelség. A környezet hatására a szokottnál gyakrabban szerepel színhelyként tó, tenger, folyó. Az erdő, a sokféle vízimadár, hal mind tartozéka a mesemondó mindennapi életének, s mint ilyen természetes, hogy a mesében is helyet kap. A földműves, a földművelés kevesebbszer jelentkezik az elbeszélésekben, mint általában megszokott. Legfeljebb a nőknél a ház körüli élet leírásában. A pásztor, a betyár, a katona, a kocsmáros, a kupec is hozzátartozik a meshősök nagy csoportjához. Még a király is ott van a mesében, de úgy él, gondolkozik, mint a falusiak. A mesében a régi faluközösségek erkölcsi normái uralkodnak, az illemszabályok is kötik a hősöket (köszönés, köszönet stb.).

A modern élet nyoma is felsejlik a hajdan való időben, a „valahol” lejátézkodó mesében, szerepel a masina, a villany, az ultimátum, az idegsokk, a fénykép, a tűzoltó fecskendő stb., sőt még a pongyola, modoros városi beszéd néhány kliséje is: pasi, kilógtam stb.

A kopácsi mesék a régi világképről is vallanak: az alsó, felső világ, a világ vége, az égig érő fa, a fáramászás — mind a sámán szertartással függ össze, a hős testén látható nap, hold, csillag jel keleti elem, éppen úgy, mint a táltos lovak párba, a tejfürdő.

A mesekötet szerelékéhez tartozik a Jegyzetek c. fejezet, ahol a mesemondókat mutatja be a szerző egyenként, majd a mesék típus-mutatója, végül Kopács és a mesekutatás a szakirodalomban c. rész és a képek jegyzéke zárja be a kötetet.

A képekről külön meg kell emlékeznünk, nagyon szépek és nagyszerűen vannak összeválogatva, Kopácsot, a mesemondókat, környezetüket, foglalkozásuk munkaeszközeit mutatják be.

Meg kell még dicsérnünk a kiadót, hogy Katona Imrének ezt a jól sikerült és Kopács mesemondóit méltóan reprezentáló meseválogatását kiadta, és ilyen szép, ízléses kiállításban juttatta el az olvasóhoz.

Külön köszönet illeti Katona Imrét, hogy éppen ennek a területnek egy kis közösségét választva ki a legmodernebb módszerekkel és igények szerint válogatva a mesekincs legjavából, gondos, alapos utószót mellékelve hozzá, gyarapította a Hagyományaink sorozatban megjelent névös kötetek számát, megismertette velünk saját értékeinket, ugyanakkor, megmentette őket a feledéstől.